

bioètica & debat

TRIBUNA OBERTA DE L'INSTITUT BORJA DE BIOÈTICA - Any III N 9.

Identitat del Jutge

L'adveniment i la progressiva consolidació de l'Estat social i democràtic de dret (art. 1 CE) ha comportat, i de fet està provocant, una reflexió sobre la identitat i funció dels jutges, cada cop més sentida, no només dins l'àmbit de la judicatura, sinó de la societat sencera, que contempla, amb una

barreja de sorpresa i inquietud, el protagonisme creixent i la notorietat de l'anomenat poder judicial. A partir d'aquesta constatació inicial, vull fer una aportació a aquesta reflexió, des de l'oportunitat que m'ofereix la revista "Bioètica & Debat", i des de la meva pròpia experiència de gairebé cinc anys al front d'un jutjat de 1a. instància i instrucció.

■
"Els jutges han d'estar molt orgullosos de ser-ho i alhora han de ser molt humils".
■

Vull, però, començar aquesta reflexió amb unes paraules de dos insignes magistrats i juristes. D'una banda, el magistrat Jesús E. Corbal Fernández, director de la recentment inaugurada Escola Judicial amb seu a Barcelona, que en unes primeres declaracions amb motiu del seu nomenament, comentava que "els jutges han d'estar molt orgullosos de ser-ho i alhora han de ser molt humils". D'altra banda, el magistrat Enrique Ruiz Vadillo, actualment al Tribunal Constitucional, que ha escrit recentment "con humildad y llaneza los jueces, en su actuar diario, más allá de los errores que como humanos cometemos, de-

muestran no sólo la altura profesional, sino también un talante de prudencia, de serenidad, de respeto a los demás, que es signo inequívoco de una Justicia profundamente humana" (1).

Ambdós magistrats, des de llur excel·lent i fecunda trajectòria professional, assenyalen la humilitat com una de les actituds més necessàries en un jutge. Aquesta humilitat, que hom no pot confondre amb la indecisió o pusillanimitat, comporta, al meu parer, una gran aptitud per a escoltar i per a conèixer en profunditat la realitat social en què vivim (art. 3.1 Codi Civil). D'aquesta manera, el jutge, rera cada qüestió subjecta a enjudiciament, per petita que pugui semblar, sabrà respondre amb diligència, rigor i sentit comú. Amb això vull dir que abans de ser jutge, cal ser persona, o si se'm permet dir-ho de manera més planera, cal ser "un senyor". Com ha estat escrit, amb innegable dosi d'ironia, "El Juez, ante todo, debe ser honesto. En segundo lugar ha de poseer una razonable dosis de habilidad. A ello ha de unir valor y ser un caballero. Si añade alguna noción de derecho le será muy útil..." (Botein, a Memorias de un juez) (2).

(passa a pàg. 3)

sumari

Identitat del Jutge 1 - 5

Editorial 2

La pregunta ètica per a la era tecnològica 6 - 9

Problemes bioètics en cures intensives pediàtriques 10 i 11

Agenda 12

institut borja
de bioètica

TRIBUNA OBERTA
DE L'INSTITUT BORJA
DE BIOÈTICA

DIRECCIÓ
Núria Terribas i Sala

REDACCIÓ I EDICIÓ
Irina Jurglis Talp

CONSELL DE REDACCIÓ
Francesc Abel i Fabre
Jordi Craven i Bartle
Miguel Martín Rodrigo
M. Pilar Núñez Cúbero
Jaume Terribas Alamego

DISSENY GRÀFIC
Elisabet Valls i Remolí

COL·LABORADORS
Xavier Abel i Lluch
Moisès Broggi i Vallès
Fco. J. Cambra Lasasosa
Jordi M. Escudé i Casals

IMPRÈS A:
J A N A P A

EDITAT PER:
Institut Borja de Bioètica,
Fundació Privada

En record de Sir Jonh Eccles

El divendres, dia dos de maig, va morir als 94 anys a Ginebra, on vivia des d'en feia vint-i-cinc, el gran neurofisiòleg, Sir John Eccles. Havia viscut a Melbourne al 1903 i es graduà en Medicina a Oxford al 1929, dedicant la seva vida a l'estudi de les infinites complexitats cerebrals i sobretot al misteri de les relacions entre la ment i el cervell de l'home. Els seus estudis sobre bio-química de les comunicacions interneuronals li valgueren el Premi Nobel de Medicina l'any 1963.

Pels anys vuitanta vingué a Barcelona, on donà una conferència a la Facultat de Medicina sobre "*Els mecanismes de la funció cerebral*". Sempre agrairé al professor Carreras, l'haver-me proporcionat en aquella ocasió el coneixement i relació amb aquest eminent personatge.

Quan a la dècada dels anys cinquanta, van aparèixer els primers estudis sobre la intel·ligència artificial, foren molts els que van creure que la ment no era més que el resultat de l'acoplament, degudament combinat, d'un nombre de simples robots, cosa que molts científics encara avui accepten, relegant el dualisme clàssic al magatzem dels records històrics.

Tot feia pensar que, donada la seva condició de gran científic, hauria d'estar al costat d'aquells que creien que la vida autoconscient de l'home no era més que el resultat d'un procés físico-químic, sotmès a les lleis ordinàries de la física clàssica, el mateix que passa en un robot o en un superordinador. Per contra, i des d'un bon principi, Eccles va comprendre la impossibilitat de que el procés mental fos el resultat de la simple activitat cerebral, talment com si la consciència fos un producte de la massa encefàlica.

No és d'estranyar que els científics i els filòsofs s'hagin enfrontat davant de l'enigma de la ment humana. Quan Eccles deia textualment "*que la ciència s'excedia, en representar a l'home com a un ésser exclusivament material, immers en la freda immensitat del cosmos*" va provocar un gran impacte, perquè el que així s'expressava no era un d'aquells filòsofs dissidents de la gran aventura tècnico-científica de la nostra època, sino que era Sir John Eccles, el gran neurofisiòleg de fama mundial.

El fet de que coses purament immaterials, com són els pensaments i les idees abstractes, puguin influir i actuar sobre estructures materials, com són les neurones corticals, contradiu tots els principis de la física clàssica i, per tant, no pot acceptar-se científicament. Però ben aviat, foren els mateixos físics que hagueren de reconèixer que aquells principis bàsics de la física, que semblaven inamovibles i eterns, eren suplantats pels complexos i sofisticats coneixements de la física quàntica, els quals ens ensenyen que quan s'aprofundeix en l'estudi de la matèria, aquesta s'esfuma, convertida en energia.

Eccles considerava en el cervell dues unitats fonamentals, una material que és la neurona o cèl·lula nerviosa, amb totes les seves formes i complexes interrelacions i l'altra que seria la mental o psicomà, no subjecte a les lleis de la matèria i, per tant, immaterial i potser també intemporal.

Els estudis i les teories d'Eccles fan compatibles i armonitzen la ciència i la filosofia, els coneixements i la tradició. I, segons les seves pròpies paraules, serien un primer graó en el coneixement sobrenatural del Jo Conscient, un misteri que defuig a la comprensió científica.

MOISÈS BROGGI I VALLÈS

PRESIDENT DE L'INSTITUT BORJA DE BIOÈTICA

(ve de pàg. 1)

Des d'aquest punt de partida, la identitat del jutge, per a respondre als reptes i les funcions que li encomana la Constitució, es podria perfilar a l'entorn de les notes següents:

✓ L'assumpció del significat de la independència i de la imparcialitat.

Independència, establerta a l'article 12.1 de la LLOPJ, enfront als altres òrgans de l'Estat, com també enfront als altres òrgans judicials, que té el seu contrapès en la indefugible exigència de responsabilitat i de sotmetiment a la Constitució i a la resta de l'ordenament jurídic. Cal que aquesta independència s'estengui també respecte als estats d'ànim o d'opinió col·lectius en un determinat moment, per tal que les resolucions judicials puguin madurar en un clima de serenor, i no a remolc dels mitjans de comunicació, atès que el "tempus" i el ritme de l'activitat judicial no la poden marcar les exigències externes al procés. Imparcialitat, rectament preservada als articles 217 i ss. de LLOPJ, per a enjudiciar objectivament, sense condicionaments ni "apriorismes" i amb subjecció a l'ordenament jurídic, i especialment la Constitució (art. 5.1 LLOPJ). Sigui quina sigui la transcendència de la matèria enjudiciada, i la seva repercussió social, caldrà analitzar-la des d'aquesta independència i aquesta imparcialitat, de manera que, en cada cas concret, l'enjudiciament i resolució dels assumptes, a més a més d'adoptarse amb serenor i reflexió, respongui a uns principis legals i constitucionals idèntics, a la sòlida fo-

namentació jurídica, i a la necessària congruència judicial (art.369 LLEC). Tot això sense perdre de vista els efectes o conseqüències de la resolució sobre les parts litigants. Independència i imparcialitat que tenen les seves garanties més efectives en el propi control intern o autocontrol de cada jutge que actua amb honestedat intel·lectual i amb rigor i exigència professional, respectant totes les parts intervinents en el procés.

Hom pot admetre que una resolució judicial, com a activitat humana que és (i precisament perquè es protagonitzada per homes), pugui no ser la més encertada, però no resulta admissible que en el procés de formació d'aquesta resolució el jutge no hagi actuat amb el màxim rigor i honestedat intel·lectual, és a dir, amb independència i imparcialitat. Des d'aquest punt de vista, la motivació i fonamentació de la sentència no només és la resposta a un mandat constitucional (120.3 CE), recordada per constant doctrina del Tribunal Constitucional (SSTC 66/1996 i 115/96, entre les més recents) sinó que contribueix a la publicitat i racionalitat del procés, és a dir, a fer més transparent la justícia.

Hom pot admetre que una resolució judicial, com a activitat humana que és, pugui no ser la més encertada, però no és admissible que el jutge no hagi actuat amb independència i imparcialitat.

I, en certa manera, esdevé l'expressió externa de la independència i imparcialitat del jutge, alhora

que possibilita al ciutadà, en general, i al justiciable, en concret, conèixer i acostar-se a la resolució judicial. En aquest sentit, en la Memòria sobre l'estat dels jutjats i tribunals, llegida pel President del Consell General del Poder Judicial, en l'acte inaugural de l'any judicial, el dia 23 de setembre de 1996, i titulada "La transparència de la justícia" es diu "en el acto judicial que dice el Derecho, el cual no solamente es público, sino que además debe contener una argumentación razonada y razonable del proceso intelectual en el que descansa el fallo. Cabe concluir que, de este modo, la justicia se hace visible: se exterioriza el cómo y el por qué de sus decisiones" (3).

✓ L'assumpció d'una dosi de sentit comú i realisme.

Bàsicament en l'organització del voluminós treball que pesa sobre els 3.175 jutges (4) i que, sense pretendre fórmules miraculoses (sovint més fàcilment imaginables que viables), s'inicia amb la pròpia organització interna de cada jutjat i de cada jutge, aquest darrer com a superior responsable del jutjat. Malgrat la tantes vegades denunciada mancança de mitjans i sobrecàrrega d'assumptes, convé ordenar el treball de tal manera que la immediació judicial no sigui una mera aspiració legal (art. 229.2 LLOPJ), si més no respecte a les proves o als actes que es valorin com a més decisius de cara a la resolució judicial. Com tampoc ha de ser una quimera l'obtenció d'una resolució judicial motivada dins un termini raonable (art. 24 CE), si més no en aquells jutjats amb plantilles estables i amb vo-

lum d'assumpes que podríem quantificar com "assumibles". Per assolir aquest objectiu es requereix, no ja d'una mínima estabilitat en el titular de l'òrgan judicial (2 o 3 anys), sinó també una sensibilitat especial en la distribució del temps i dels assenyalaments. Dit d'una altra manera, tal volta més col·loquial i entenedora, davant l'augment creixent dels plets, cal aguditzar l'enginy per incrementar el rendiment del temps i dels mitjans, la qual cosa pressuposa una actitud de formació continuada pel titular de l'òrgan judicial.

✓ *Sensibilitat i adequació del llenguatge i les actituds a la realitat social.*

Desmitificada la figura del jutge, com a ésser revestit d'una autoritat quasi divina i gairebé infal·lible, cal partir d'un punt de vista diferent. En efecte, el jutge desenvolupa la seva funció dins una societat pluralista, oberta i democràtica on les seves resolucions estan sotmeses a crítica, com les de qualsevol altra persona que ha assumit un càrrec de responsabilitat i poder. I aquesta funció, per la seva pròpia incidència sobre les persones i llurs béns, cal que adopti un llenguatge i una actitud més propera al ciutadà. Un llenguatge que, sense oblidar que ineludiblement ha de ser tècnic, pugui ser comprensible i entenedor al ciutadà o, si més no, no li resulti estrany o intel·ligible. Una actitud que, sense arribar a ser familiar, inspire respecte i confiança.

Convé no oblidar que els jutges tractem amb persones i amb problemes humans, i que la majoria de les persones que acudeixen al jutjat ho fan amb inquietud, quan

no amb temor, perquè es troben immersos en un conflicte i en un procediment que normalment no acaben d'entendre. Aquest llenguatge i aquesta actitud, però, requereix un alt grau de sensibilitat. No podem perdre de vista que jutjar i fer executar allò que ha estat jutjat, que és la funció que la Constitució atribueix als jutges per excel·lència (art.117.3 CE), vol dir essencialment resoldre conflictes. En tota societat sempre hi ha hagut conflictes i des d'aquest punt de vista la funció jurisdiccional, com a resolució de conflictes, és una via de pacificació. Ara bé, no tot conflicte té la mateixa magnitud o complexitat. I és aquí on esdevé fonamental la sensibilitat del jutge.

Un conflicte que, objectivament pot semblar secundari o menor, és fonamental per a la persona que s'hi troba immersa. Un conflicte que, quan arriba als jutjats i tribunals, significa que no ha trobat altres vies de resolució i, per tant, sotmet als seus protagonistes a una innegable tensió. Un conflicte que, gairebé mai, deixarà satisfetes a totes dues parts alhora.

■
Un conflicte que, objectivament pot semblar secundari o menor, és fonamental per a la persona que s'hi troba immersa. Un conflicte que, gairebé mai, deixarà satisfetes a totes dues parts alhora.
■

Un cop assenyalats els trets que, al meu parer, poden configurar millor la identitat del jutge, comentaré, breument, altres qüestions d'actualitat relacionades amb la funció dels jutges.

La pèrdua de confiança dels ciutadans en l'administració de justícia.

No crec, o potser em resisteixo a creure, que la majoria de ciutadans hagi perdut confiança en els jutges com a persones. Més aviat aquesta pèrdua de confiança es tradueix en l'administració de justícia, com a sistema. I aquesta desconfiança, en la meua percepció, arrenca de dues greus sospites: La incomprensió en el **retard dels procediments** i la **imatge que no tots reben el mateix tracte** o, dit més tècnicament, **no tots som iguals davant la llei** (art.14 CE). Una i altra sospita, per elles mateixes, ja podrien ser objecte d'una llarga reflexió. Em limitaré a apuntar algunes idees que, en relació al **retard**, són les següents:

a) En la durada del procés sovint intervenen factors no tan estrictament substantius, com de tipus més orgànic (organitzatiu), com ara, per exemple, el fet que fins i tot dins els òrgans jurisdiccionalment d'una mateixa categoria el volum d'assumpes sigui sensiblement diferent, o el fet que uns òrgans judicials gaudeixin de plantilles de funcionaris estables i altres pateixin una constant inestabilitat per movilitat geogràfica dels funcionaris que integren l'oficina judicial i dels propis jutges.

b) Malgrat la crítica de la manca de confiança en l'administració de justícia, el volum d'assumpes que coneix cada jutjat (és a dir, que registra per raó d'entrada) no disminueix, ans el contrari, augmenta progressivament any rera any.

c) Les fórmules alternatives a la resolució de conflictes, com ara els Tribunals d'Arbitratge, són encara poc conegudes i utilitzades.

d) La complexitat d'alguns assumptes que accedeixen al jutjat no tenen una resolució ràpida perquè el jutjat no sol disposar de pèrits (comptables, informàtics, etc.) en consonància a la dimensió i magnitud de l'assumpte. Per citar un exemple que pugui resultar entenedor, quan s'interposa una querella criminal de frau fiscal i juntament amb la querella s'adjunten milers de documents i efectes comptables, l'anàlisi dels quals requeriria d'uns sistemes informàtics diferents als ja existents en alguns jutjats.

L'altra qüestió és la relativa a la igualtat davant la Llei, que tampoc té una resposta immediata, llevat que vulgui ser simplista.

Amb tot vull apuntar: 1r.) La desigualtat davant la Llei neix ja des del moment en que ambdues parts no accedeixen al procés amb plena igualtat, atès que alguna d'elles, per exemple, disposa d'uns mitjans econòmics superiors que li permeten servir-se de professionals més preparats.

■
*La desigualtat davant
la Llei neix ja des
del moment en que
ambdues parts no
accedeixen al procés
amb plena igualtat.*
■

2n.) La igualtat pot donar lloc a tracte desigual quan aquest estigui justificat, aspecte aquest que socialment no sempre ha estat assumit. Exemple: l'empresonament d'un exmagistrat, com ha estat notícia enguany, requereix en atenció a la pròpia condició de l'empresonat d'unes mesures de seguretat i vigilància especials dins el propi centre penitenciari, fins i tot per a la seva integritat física.

3r.) Hi ha iniciatives legislatives per fer més efectiva la igualtat davant la Llei. I un exemple recent, n'és la Llei 1/1996, de 10 de gener, d'assistència jurídica gratuïta, que ha operat una transformació substancial en el contingut material d'aquest dret, de manera que ja no es limita al fet sol de l'assessorament gratuït, sinó també a l'orientació prèvia a l'inici del procés, l'assistència pericial i la reducció de costos per a l'obtenció de documents públics, notariais, del Registre de la Propietat, etc. (art.6 LIAJG).

Notorietat i protagonisme dels jutges.

Em limito a apuntar les idees següents: a) El jutge per ell mateix no tria els assumptes, ni els jutjables, sinó que li venen donats en funció d'unes normes, conegudes com a "normes de repartiment". b) La notorietat acostuma a anar lligada a la transcendència social de l'assumpte (p.e. fora interessant fer una enquesta preguntant pel nom de tres magistrats de l'Audiència Nacional i tres magistrats de la Sala Social del Tribunal Suprem i analitzar-ne els resultats). c) El propi tarannà del jutge pot fer que la innegable transcendència social de determinats assumptes sigui major o menor. d) La notorietat d'alguns jutges no ens pot fer oblidar que la immensa majoria de jutges treballen des de l'anonimat i amb no menys sentit de responsabilitat. e) La magnitud de certs assumptes no ens pot fer oblidar la "justícia de cada dia". f) Com més professionalitzats i especialitzats siguin els mitjans de comunicació i menys àvids de sensacionalisme,

més contribuiran a crear la necessària serenor que requereix qualsevol resolució judicial.

XAVIER ABEL I LLUCH

JUTGE DEGÀ DE VIC

Abreviatures:

C.E. : *Constitució Espanyola.*

LIAJG: *Llei 1/1996, de 10 de gener, d'assistència jurídica gratuïta (BOE 12 gener 1996)*

LLOPJ: *Llei 6/1985, de 1 de juliol, Orgànica del poder judicial. Reformada per Llei Orgànica 16/1994, de 8 de novembre (BOE 9 novembre 1994)*

LLEC: *Llei d'enjudiciament civil.*

STC: *Sentència Tribunal Constitucional.*

Bibliografia:

(1) RUIZ VADILLO, Enrique. "La independencia y la imparcialidad de los jueces en la Constitución española". *Revista "La ley"*. Año XVII. Núm. 4185

(2) MERIDA, Maria. "Hablan los jueces. La justicia a prueba". Ed. Plaza & Janes. 1996.

(3) "La transparencia de la Justicia". *Situación y funcionamiento de las Salas y Servicios y movimiento de personal en el Tribunal Supremo y Memoria sobre el estado, funcionamiento y actividades de los Juzgados y Tribunales de Justicia (Aprobada por la Comisión Permanente del Consejo General del Poder Judicial, Excmo. Sr. D. Francisco Javier Delgado Barrio, en el solemne acto inaugural del año judicial celebrado en el Palacio de Justicia, con asistencia de su Majestad el Rey, el día 23 de Septiembre de 1996. Imprenta Nacional del Boletín Oficial del Estado (pag.42).*

(4) "La transparencia de la justicia". *Op. citada. La xifra de 3.175 Jutges comprèn el total de membres de la Carrera Judicial escalafonats a 29 de febrer de 1996.*

La pregunta ètica per a l'era tecnològica

Al llarg de la història de la humanitat, cada pas endavant en el progrés humà ha plantejat la *pregunta ètica*. És la pregunta que brolla des de l'experiència de la llibertat. La persona humana s'autocomprèn com un ésser que no es mou únicament per la força dels impulsos predeterminats o programats en la seva natura biològica, ni es decideix per l'arbitrarietat d'un cec atzar; s'autocomprèn com a ésser capaç d'escollir entre diverses possibilitats i en funció de determinats valors. Per això, és inevitable que es plantegi la pregunta ètica cada cop que el progrés posa en mans de la humanitat una nova eina que li permeti de modificar l'entorn humà o d'establir un nou tipus de relacions interhumanes i fins i tot de remodelar físicament o psíquica la mateixa persona. Com més complexa sigui aquesta eina, més punyent serà la pregunta ètica, i menys evident la resposta. No ens hem de sorprendre doncs que davant del progrés tècnico-científic s'hagin multiplicat les veus que demanen una ètica per a la tècnica o que manifesten el temor d'una tècnica i d'una ciència sense ètica.

Progrés tecnològic i valors

L'aliança entre la ciència i la tecnologia ha canviat la fesomia de la nostra cultura i els paradigmes de les nostres maneres de pensar i de fer. Aquest canvi ens posa davant la ineludible necessitat de fer-ne les degudes valoracions. Però a la vegada el mateix canvi ens fa difícil poder emmarcar els nous aven-

ços dins d'un sistema de valors. Els canvis continus que el progrés tècnic i científic va provocant han originat una cultura de la provisionalitat. El que avui és nou, demà serà superat. Per la mateixa raó queden qüestionats dos criteris de valoració clàssics: *L'experiència i la tradició*. Ni l'experiència dels grans, ni allò que sempre s'ha fet, són per si mateix un punt de referència en la nostra cultura de la provisionalitat.

Es tracta d'un canvi qualitatiu que es posa en evidència sobretot, en tres àmbits on sorgeixen noves preguntes ètiques: en l'influx de la tècnica en les formes de vida i de treball més quotidianes; en les possibilitats de manipular la persona humana; i en l'impacte de l'acció humana sobre l'entorn natural.

La massiva tecnificació de la nostra societat està comportant ja una millora en els sistemes de comunicació, facilita l'accés a la informació, alleugereix moltes de les condicions de vida i de treball, aporta una valuosa ajuda per a tot el que fa a la seguretat ciutadana, contribueix a millorar l'atenció a la salut, fa més planer l'accés a la cultura, obre les portes a una societat amb més hores de lleure, etc. Però a mida que la màquina ens ha alleugerit de l'esforç físic, potser ens sentim menys "*homo faber*". Cal no minimitzar els riscos de l'aparició d'un nou proletariat, el de la categoria de "premedor de botons" o "controlador de llums". La nova màquina, a més, ja no està sols programada per a que ens substitueixi en tasques que reque-

reixen la força física, sinó en tasques que demanen capacitat intel·lectual, com la memòria, la velocitat en els càlculs i en la relació de dades. Tot això pot fer modificar el nostre sistema de valors i els equilibris de poders.

■
*Fins fa poc
aquestes dues funcions,
procrear i gestar,
eren inseparables,
avui ja no. Què vol dir
ser mare o ser pare?*
■

Pel que fa a les noves possibilitats de manipulació de la persona humana (1), n'hi ha prou en recordar els avenços de la biologia, la genètica i la medicina. Les tècniques de fecundació assistida han obert l'esperança de procrear a parelles que fins ara l'havien perduda. Però a la vegada comencen a aparèixer noves formes de maternitat i de paternitat. Què vol dir ser mare?. Una pregunta que havia tingut sempre una resposta òbvia i que avui potser tingui més d'una resposta. Per a uns la mare és sempre la persona que aporta l'herència genètica al fill, per a uns altres és la que gesta en el seu si. Fins fa poc aquestes dues funcions, procrear i gestar, eren inseparables, avui ja no. Què vol dir ser mare o ser pare?.

El diagnòstic prenatal ofereix la possibilitat de diagnosticar abans del part tot un seguit de malalties o malformacions. Avui però no hi ha proporció entre les moltes malalties que es poden diagnosticar i les poques que es poden tractar. Cal però tenir en compte que

aquest progrés científic, en la seva fase actual, incideix en una societat habituada a tenir uns mitjans tècnics que fan que tot surti bé. Si en un procés de producció, per algun imprevist, es veu que una peça sortirà defectuosa, el procés s'atura i la peça es rebutja. Aquesta mentalitat aplicada al diagnòstic prenatal es tradueix en l'anomenat avortament selectiu. Podem caure en la temptació d'aplicar a la procreació de persones humanes els mateixos criteris de control de qualitat que apliquem en els sistemes de fabricació d'objectes en la nostra societat de consum. Amb la conseqüència d'un seguit d'interrogants:

Quina malaltia o quina malformació marca el llindar entre una vida de qualitat i una altra que no ho és?.

Quan serà suficient per a impedir el naixement d'aquella criatura?. Qui ho decidirà?.

Per a participar en el banquet de la vida posarem a la llinda de la humanitat el rètol de "reservat el dret d'admissió"?.

■

Podem caure en la temptació d'aplicar a la procreació de persones humanes els mateixos criteris de control de qualitat que apliquem en els sistemes de fabricació d'objectes en la nostra societat de consum.

■

Finalment cal tenir en compte un altre camp on podem constatar un canvi tant quantitatiu com qualitatiu. La manipulació de l'ambient en que vivim. Aquesta manipulació ha creat unes noves i millors condicions de vida, però ja ha plantejat també la crisi ecològica.

En aquest tres àmbits trobarem sempre novetats que obren grans esperances, unides a preguntes que no deixen de suscitar temors. El progrés sempre comporta una càrrega d'ambigüitat.

Ambigüitat del progrés tecnològic

L'acreixement del poder i la seva ambigüitat obre la porta a la pregunta clau: podem fer tot el que podem?. Aquesta pregunta no és pròpia ni de la ciència, ni de la tècnica, ni del dret; és la pregunta de la instància ètica. Equival a preguntar-nos què fem amb la nostra llibertat. La pregunta té avui certes característiques que han estat estudiades sobretot per Hans Jonas (2). Tres són els trets més específics: en primer lloc la dificultat de preveure d'antuvi les conseqüències bones i dolentes. En un principi no es van poder preveure els riscos de l'anomenat ús pacífic de l'energia atòmica i avui no podem preveure totes les conseqüències de possibles manipulacions de la persona o de l'entorn natural.

En segon lloc la irreversibilitat d'alguns d'aquests efectes. En molts casos no és possible fer un assaig previ perquè les conseqüències d'aital assaig se'ns escaparan de les mans sense remei. Per alguna raó alguns investigadors van demanar una moratòria en els seus experiments fins tenir més clares les possibles conseqüències. Si s'assaja d'interferir en l'herència genètica d'un embrió humà, si s'intenta una generació humana per clonació, els resultats d'aquestes investigacions, i d'altres semblants, no es poden saber fins que no siguin una realitat. I quan si-

guin una realitat seràn irreversibles.

En tercer lloc, cal tenir en compte una nova dimensió global en l'espai i el temps. Els efectes de la tècnica moderna no es limiten ni als cercles pròxims a la persona que actua, ni al temps més o menys immediat a l'actuació. Els efectes es poden estendre a tota la humanitat, i fins i tot influir en un futur llunyà, més enllà del nostre cercle vital. Aquest influx de les nostres decisions vers el futur és un pes que la ciència i la tècnica moderna ha carregat sobre nosaltres.

Una nova responsabilitat

Com mai la responsabilitat se situa en el centre de l'ètica i n'obre un nou capítol. Les exigències de la responsabilitat creixen en la mesura proporcional que creix la realitat del poder. La responsabilitat humana arriba fins on arriba el poder humà. La clàssica pregunta *què ens és permès de fer?*, està sempre en relació amb el *què ens és possible de fer*. I ja hem vist com el poder en l'era tecnològica eixampla cada dia més i ràpidament el seu abast. La tecnologia situa l'home davant una exigència ètica que fins ara gairebé sols li havia proporcionat la religió: la de ser administrador i guardià de tota la creació. Administrador i guardià tant de la terra com dels astres del firmament, de la vida humana i de la vida animal i vegetal, del món present i del món futur.

Per a aquesta nova responsabilitat ens caldrà un *criteri ètic*, un criteri que orienti, almenys d'una manera bàsica, les lliures decisions humanes. Té raó Gilbert Hottois (3) quan diu que sols ens queden tres criteris possibles: l'ac-

titud purament conservadora; l'assaig lliure del que sigui possible, o una via mitjana.

L'*actitud purament conservadora*, pot amagar-se no poques vegades darrera les crides a una certa conservació de la natura, i pot ser la manifestació d'una por davant del desconegut o també una resistència al canvi de mentalitat. Però aquestes actituds negatives, que sempre aixecaran el seu no, la seva resistència, a acceptar qualsevol nou pas en la cursa tecnològica, no farien més que semblar inútils llavors d'esterilitat. Inútils, perquè el món científic les bandejarà sense gaire escrúpols, i estèrils, perquè a la llarga no podran oferir cap fruit.

■
*Optar per l'assaig lliure
 de tot el que sigui possible
 significa deslligar-se
 de qualsevol
 implicació ètica.*
 ■

Optar per l'*assaig lliure de tot el que sigui possible* significa deslligar-se de qualsevol implicació ètica. En aquesta hipòtesi, es proposaria com a norma de conducta que els investigadors s'animin a experimentar-ho tot i s'esforcin en la seva investigació per experimentar tot allò que sigui possible. És aquesta l'eterna temptació de l'alquimista. Avui és la temptació del que en podríem dir "la creativitat tècnico-científica per si mateixa", és a dir, per la satisfacció que suscita en aquell qui la posa en pràctica. Aquesta tècnica per la tècnica seria absolutament amoral. Ens situa en el regne del poder. I en el regne del poder, no hi ha lloc per a l'ètica. Per això caldrà pensar en una *tercera via*, la *del poder limitat*, l'ètica de l'opció i a la vegada de la renúncia.

Una ètica del contrapoder

Hem arribat al punt central de la nostra reflexió. El conjunt de qüestions ètiques que es plantejen es redueix en definitiva a la qüestió del poder. Hi ha una relació intrínseca entre ètica i valors perquè el món de l'ètica és el món dels valors. Tot augment de poder pot qüestionar alguns valors. I al contrari, l'afirmació d'uns valors qüestionaria o limita, moltes vegades, l'ús del poder.

El mateix ordenament jurídic dels estats és un signe d'aquesta dialèctica entre poder i valors. Quan un estat es fixa una Constitució com a regla de joc, es limita a si mateix, vol dir que no farà tot allò que podria fer amb la força del poder polític. No ho farà per respecte a uns valors que cal promoure en la societat. Si es neguen valors, sols queda el poder; sols resta l'afirmació: *S'ha de fer tot el que es pugui fer*. (Per exemple, per què no utilitzar la tortura amb el presoners de guerra?). El poder sol sempre conduirà a un "sempre més" i a un "sempre una altra cosa nova". Si deixem el poder sol, no sabrem en quin moment ens hem d'aturar, mancarà el límit interior, o el límit objectiu. L'escalada del poder no té fi. Per posar un límit que no sigui arbitrari, cal afirmar un conjunt de valors bàsics dignes de respecte. Però si hom s'adhereix a la ideologia del poder, llavors tot valor queda sotmès a l'arbitrarietat del poder i ja no ens fa falta cap ètica. Però cal arribar fins a les darreres conseqüències d'aquesta hipotètica situació: cal preguntar-se si l'home estaria satisfet acceptant que res no té cap sentit i que res no pot servir per a donar un sentit a això que hom fa.

Certament que amb el que acabem de dir hem portat fins a les últimes conseqüències, fins el límit, un comportament que sols es fonamentés en el poder. Però aquesta situació límit ens permet de comprendre què volem dir en parlar d'una via mitjana entre l'assaig de tot allò que sigui possible i la renúncia a tot canvi i experimentació. Aquesta via mitjana és la de la renúncia a àmbits de poder, però una renúncia entesa com a exercici de la llibertat humana. Per això es pot dir que serà una ètica del *contrapoder* i de la *llibertat* (4). Una ètica que accepti el principi que moltes vegades cal no fer allò que es pot fer. I això, no per causa d'una coacció externa, sinó perquè des de l'interior de la mateixa realitat es copsa la impossibilitat de viure en coherència sense renunciar a un cert exercici del poder.

Aquesta ètica no significa senzillament practicar la impotència o la passivitat; vol dir tot el contrari. S'oposa a un esperit de competitivitat que en el camp científic mena a voler fer més coses que l'altre, a fer-les més ràpidament, i a anar més lluny en les investigacions, en els èxits científics o en els experiments punta. En el camp polític i econòmic, això es tradueix en una limitació del poder, a fi que aquest no esclafi al dèbil. I això és tant o més necessari com més les noves tecnologies estan donant força al poder polític i econòmic.

Una ètica de llibertat

En aquesta renúncia al poder, la llibertat humana sabrà manifestar-se tot assenyalant uns objectius últims i fixant uns límits. En aquest sentit anava la famosa moràtoria en certs experiments, a

la qual hem al·ludit més amunt. Cal tenir en compte que estem davant l'exercici de la llibertat. La llibertat significa poder dir si o no davant una possibilitat. Tota renúncia a àmbits de poder és un signe i potser el màxim, de llibertat. Per això l'ètica que renuncia a àmbits de poder és una ètica de la llibertat.

Tenir a les mans uns mitjans no assegura a l'home cap llibertat. Cal evitar que l'home de l'era tecnològica perdi la seva llibertat. La perd fàcilment en substituir l'antiga fatalitat de la natura per la moderna fatalitat de la tecnologia. El progrés tecnològic pot i ha de servir a l'alliberament de la persona humana. I aquest alliberament no es produirà si, a la vegada, no es detecten i es desactiven els factors alienants i esclavitzants implicats en aquest progrés.

No hem de negar, amb tot, que en la situació actual és difícil de poder exercir un control sobre el sistema tecnològic. La tècnica, en quant és un sistema, representa el món de la necessitat (amb unes lleis pròpies inflexibles). Per això una ètica de renúncia al poder i de llibertat crearà *tensions* i *conflictes*. La tècnica tendeix a uniformar, ofereix les mateixes solucions a les mateixes preguntes. La tècnica imposa els seus criteris com a únics i bons. El pluralisme i el diàleg perden terreny. Potser una de les tasques de la llibertat humana en l'era tecnològica és saber posar la tècnica al servei del pluralisme i del diàleg; saber cercar entre tots els criteris del creixement qualitatiu, per damunt del creixement quantitatiu; i, sobretot, saber que la tècnica no es cap déu davant el qual hom s'hagi de prostrar i oferir-li l'holocaust de la humanitat.

Una ètica per la humanitat

Estar disposats a limitar el poder que la tècnica posa a les nostres mans és una actitud vàlida i irremplaçable, però potser no és encara suficient. Ens cal un valor objectiu que ens serveixi com a punt de referència i criteri per a la dialèctica d'opció i renúncia. El ja citat Hans Jonas creu que una ètica de base humanística pot concitar un ampli consens que es traduïria en uns nous imperatius categòrics: "*Cal que la humanitat sigui, i que sigui humana*". O també: "*Actua de manera que les conseqüències de la teva actuació siguin compatibles amb la permanència d'una autèntica vida humana sobre la terra*".

Si ens sentim responsables d'una existència veritablement humana, caldrà frenar la nostra ànsia de saber i d'experimentar. Potser caldrà no emprendre alguns experiments que puguin comportar l'aparició sobre la terra de noves formes de vida amenaçadores per a la humanitat o la generació d'éssers humans modificats profundament i arbitrària en les seves estructures físico-biològiques o psicològiques. Si pensem en la humanitat futura, haurem de moderar l'ús de les energies naturals, haurem d'escollir entre les moltes possibilitats que ens ofereix la tècnica sols aquelles que garanteixin el futur i un futur millor per a la humanitat. Per la força d'aquest imperatiu haurem d'optar lliurement per a renunciar a algunes parcel·les del nostre benestar, a favor del benestar, i potser fins i tot de l'existència, d'altres persones o de les generacions futures.

Fins aquí, a gran trets, el que seria aquesta nova responsabili-

tat, aquest nou imperatiu per a una ètica de l'era tecnològica. És possible que aquest criteri sigui acceptat en un ampli consens. Però encara podem preguntar-nos per què. No es pot tractar d'una espècie d'imperatiu categòric sense altre fonament que ell mateix. Per què hem d'assegurar aquesta vida humana sobre la terra? Per què, sobretot, l'hem d'assegurar a costa de limitar el nostre afany de saber, d'experimentar i fins i tot a costa del nostre benestar? Per què la humanitat és per a nosaltres un punt de referència intangible i absolut? En una paraula: per què cal que la humanitat continui existint humanament?. Aquest imperatiu ètic no té valor sinó en quant que hi ha quelcom real, existent, absolut i intangible: la persona humana. I pressuposa que hem fet una opció en favor d'aquesta humanitat. La qüestió ètica se'ns ha convertit en pregunta metafísica. I cal anar més enllà de l'esfera estrictament ètica per cercar una resposta.

JORDI M. ESCUDÉ I CASALS

PROF. TEOLOGIA
MORAL FONAMENTAL
FACUL. DE TEOLOGIA DE CATALUNYA

(1) El terme "manipulació" no ha de tenir necessàriament un sentit pejoratiu. Manipular vol dir únicament transformar la realitat donada per acomodar-la als nostres interessos o necessitats.

(2) Veure H. JONAS, "Technik, Medizin und Ethik", Frankfurt 1981, pp. 179 ss; *Ist erlaubt was machbar ist?*, dins *Universitas*, 42, 1987, 103-115.

(3) G. HOTTOIS, "Pour une éthique dans un univers technicien", Brusel·les 1986, 46-64.

(4) Veure J. ELLUL, "Recherches pour une éthique dans une société technique", dins *Étique et Technique*, Brusel·les 1983, 15-18.

Problemes bioètics en cures intensives pediàtriques

La Unitat de Cures Intensives Pediàtriques (UCIP) ofereix una assistència a aquells nens o adolescents que pateixen una alteració de la salut capaç de posar la seva vida en perill. Són pacients inestables o que, previsiblement, poden desenvolupar inestabilitat per la qual cosa poden ser tributaris d'un seguiment constant que permeti la ràpida presa de decisions diagnòstic-terapèutiques necessàries a cada moment. (1)

Aquests nens han de ser potencialment recuperables, és a dir, la seva curació és possible, no estant indicat l'ingrés d'aquells pacients en els que, desgraciadament, l'evolució de la seva malaltia està arribant al final.

A les UCIP es concentra una gran quantitat de recursos tecnològics i humans indispensables per assolir el nivell necessari d'assistència que s'ofereix, i per tant aquestes unitats han d'ubicar-se en hospitals de tecnologia avançada.

No és estrany, doncs, que donades les característiques d'aquestes unitats proliferin amb relativa facilitat diversos problemes de caire bioètic que afecten a totes les parts implicades, al malalt, als familiars i al personal assistencial, sense oblidar als gestors de la sanitat.

El personal assistencial ha de tenir una preparació científica d'acord amb la tasca que ha de desenvolupar. La preparació ha de garantir la competència professional i també inclourà una correcta formació teòrica i la experiència suficient davant de situacions crítiques sense deixar de banda la reflexió i acceptació d'unes nor-

mes deontològiques. Igualment s'ha de disposar dels recursos humans i materials necessaris que han de ser gestionats correctament.

Donades les característiques d'aquestes unitats proliferen amb relativa facilitat diversos problemes de caire bioètic que afecten a totes les parts implicades.

Situacions assistencials relativament freqüents obligaran a meditar decisions difícils. En l'àmbit de les cures intensives neonatològiques destaca la qüestió de la reanimació dels *nounats prematurs*: A partir de quina setmana de gestació, pes o situació clínica del nounat han de posar-se en marxa totes les mesures possibles encaminades a assolir la seva supervivència? (2). És aquest un capítol obert i que depèn de diversos factors com és el nivell assolit per la comunitat científica que ha fet que la viabilitat dels nounats prematurs sigui cada cop més gran i el nivell assolit a l'entorn sanitari que acollirà al nounat prematur.

L'assistència a nounats amb *malformacions greus* planteja també problemes importants tant a la família com al personal facultatiu a l'hora de decidir la conducta a seguir si valorem la possibilitat d'un mal pronòstic o la imposició al nen de tractaments que suposin per a ell una càrrega excessiva, és a dir, patiment amb poques possibilitats d'èxit. (3) (4)

En el tractament en cures inten-

sives a nens, un cop superada l'edat neonatal, es donen amb freqüència dilemes ètics com els derivats de l'oportunitat d'una teràpia en situacions greus. A vegades no haurem de començar un tractament si no hi ha possibilitats de curació i tan sols aconseguirem diferir el moment de la mort; en altres ocasions, haurem de prendre la decisió de suprimir una terapèutica ja instaurada si tenim una raonable certesa que no podrem variar el curs negatiu de la situació patològica. L'obligació fonamental del metge és actuar pel bé del seu pacient i en les situacions comentades haurem de fugir de l'aferissament terapèutic. No hem d'ignorar en cap moment l'opinió i desitjos dels pares, tenint en compte les dificultats morals, religioses o psicològiques que poden desenvolupar-se tant en els pares com en nosaltres al decidir la renúncia a un tractament.

Un dels problemes més importants a l'actualitat en la relació metge-pacient és el de la informació. Estem assistint a un procés d'emancipació de l'individu malalt que legítimament reclama ser reconegut com agent moral autònom i decidir amb llibertat en aquelles qüestions que fan referència a la seva salut. La presa de decisions per part del pacient passa, inexcusablement, per una correcta informació que ha de ser suministrada pel metge d'una manera clara i comprensible, dedicant-li el temps necessari i un lloc adequat. No hem d'oblidar que l'adquisició de l'autonomia és una qüestió progressiva al llarg de

la nostra existència i que no ha de tenir relació amb els terminis legals pel que, moltes vegades, haurem de valorar acuradament aquesta circumstància a l'hora de comptar amb l'opinió de molts dels nostres pacients. El problema en neonatologia rau en el fet que allò que és més convenient pel nen ha de ser decidit per tercers (pares i equip assistencial), quins criteris poden no ser coincidents.

Com hem assenyalat, quan un pacient ingressa a una UCIP compleix uns criteris de gravetat. Els tractaments necessaris, en aquestes circumstàncies, no estan exempts de riscos i les complicacions derivades del seu ús sovint poden ser greus. Avui dia, a gran part de les unitats de cures intensives, ja siguin d'adults o pediàtriques, es presenta al malalt o als seus familiars un document de *consentiment informat* en el que s'intenta descriure aquells riscos als que està sotmés el malalt per tal que aquest o els seus responsables legals admetin assumir-los i així ho confirmen mitjançant la signatura de l'esmentat document.

■

*La presa de decisions
per part del pacient
passa, inexcusablement,
per una correcta informació
que ha de ser suministrada
pel metge d'una manera
clara i comprensible.*

■

Aquesta postura, dèiem al principi, obeeix a un procés d'emancipació del malalt que es troba imbricat en gran mesura a la cultura nord-americana extenent-se des d'allà com altres moltes qüestions a altres països, entre ells el nostre. Per desgràcia, aquesta progressi-

va autonomització del pacient discorre paral·lela a una disminució de la confiança per part d'aquest a l'estament sanitari.

La generalització de l'ús d'aquests documents que considerem relativament positius, pot representar una **excessiva juridificació de la relació metge-pacient**, generant més desconfiança de la que ja hi ha, si es redueix a una exposició inacabable de possibles efectes secundaris i complicacions dels tractaments efectuats a les unitats.

Contràriament serà útil, i per això parlàvem de la "relativa positivitat" del consentiment informat, si ajuda a metges i pacients a desenvolupar-se en aquesta nova tèsitura en la que el malalt aspira a una autonomia més gran i el metge ha de desprendre's del seu atàvic paternalisme. Pot ajudar des del moment en que el comentari d'aquest document apropi al diàleg als protagonistes d'aquesta relació i garanteixi un esforç del facultatiu per informar d'una forma correcta, segons característiques ja comentades, de la situació clínica del pacient.

L'ingrés d'un nen en una unitat de cures intensives és viscut pels pares amb una gran ansietat, que miren el futur amb por mentre detecten una gran vulnerabilitat en la integritat física i psíquica del seu fill.

Molts d'aquests pares, encara molt joves, s'enfronten per primer cop amb el patiment. L'home davant aquestes situacions descobreix la seva petitesa i la seva dependència, i la il·lusió que la vida només proporciona satisfacció es trenca. (5)

És desitjable per part del personal que atén al nen críticament malalt, inquietar-se dins d'uns lí-

mits per l'ansietat i patiment patern. Simpatitzar amb aquests pares ens pot dur a una unió i permeabilitat extraordinàries que permetran articular una correcta relació i no pretendre basar-la en el paternalisme sino en el fet de crear un clima de confiança que és desitjable en la relació amb els nostres pacients o amb els pares d'aquests i que cal recuperar perquè, malauradament, s'ha perdut en els darrers anys.

Per la solució dels diferents problemes breument esmentats en aquest article, haurem de comptar amb la necessària formació bioètica que ha de capacitar per articular drets, valors i principis morals, dins el camp sanitari, a tots els implicats en la presa de decisions. (6) És d'inestimable ajuda la col·laboració del Comitè d'Ètica Assistencial (7) del propi centre hospitalari, entitat que, cada vegada amb més freqüència, es troba als diferents hospitals.

FCO. J. CAMBRA LASAOSA

METGE ADJUNT

UCIP - HOSPITAL ST. JOAN DE DÉU
COL·LABORADOR DE L'I.B.B.

Bibliografia:

(1) J. BLUMER "Cuidados intensivos en pediatría", Ed. Mosby. Madrid 1993.

(2) J. KRAUEL "Reanimación del recién nacido de muy bajo peso. Criterios de reanimación". *Labor Hospitalaria*, 237: 208-209. 1995.

(3) C. OUTTERSON "Niños recién nacidos con defectos graves. Un estudio de actitudes prácticas pediátricas en el Reino Unido". *Labor Hospitalaria* 237: 214-220. 1995.

(4) R. JIMÉNEZ. "Ética y medicina perinatal". *Labor Hospitalaria* 237: 233-236. 1995.

(5) F. TORRALBA "El sufrimiento un nou tabú", Ed. Claret. Barcelona 1995.

(6) A. COUCEIRO "Bioética y pediatría". *Introducción. Rev. Española de Pediatría*. 1997. 53(2)97.

(7) F. ABEL "Comités de Bioética. Necesidad, Estructura y Funcionamiento". *Labor Hospitalaria* 229: 136-146. 1993.

✓ *International Conference "Issues for a Catholic Bioethic"*: organitzada per The Linacre Centre for Health Care Ethics pels dies 28 a 31 de juliol al Queens' College Cambridge. Secretaria: Mrs. Clarissa Fleischer, 60 Grove End Road, London NW8 9NH. United Kingdom.

✓ *VI European Bioethics Seminar: Health Care Issues in Pluralistic Societies*. Organitzat per The International Program in Bioethics Education and Research pels dies 4 a 8 d'agost a Nijmegen (Holanda). Secretaria: Berth Gordijn, 232 Dept. of Ethics, Philosophy & History of Medicine. PO Box 9101. 6500 HB Nijmegen (The Netherlands).

✓ *XXVIIIème Congrès Annuel de l'Association pour l'Enseignement de la Pédiatrie en Europe*: organitzat per la mateixa A.E.P.E. pels dies 5 i 6 de setembre a Budapest, Hongria. Secretaria: Ferenc Miklósi, Convention Budapest Ltd. H-1088 Budapest, Kikszáth K. tér 4. IV. Phone/Fax 361-117.87.73.

✓ *II Curso anual "Bioética para sacerdotes"*: organitzat per l'Ateneo Pontificio Regina Apostolorum i l'Institut de Bioètica de la Universidad del Sagrado Corazón pels dies 14 a 19 de setembre al Santuario del Divino Amore, Roma. Secretaria: David Córdova, Ic. Avda. de la Merced, 108-120, 37005 Salamanca (Espanya). Tel. 923-22.09.50.

✓ *A European Conference on Clinical Trials and Ethics*: organitzat per l'European Forum for Good Clinical Practice i altres institucions pels dies 29 i 30 de setembre al Parlament Europeu de Brusel·les. Secretaria: EORTC Educations Office. Av. E. Mounier 83/11 1200 Brussels. Tel. 32-2-774.16.54. Fax 32-2-772.35.45.

✓ *VIII Jornada de Suïcidiologia*: organitzada per l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears i altres institucions, pel dia 10 d'octubre a la seu de l'Acadèmia (Pg. Bonanova, 47- BCN). Secretaria: Dra. B. Sarró. Hosp. Clínic Psiquiatria, c/ Villarroel, 170 -08036 BCN-. Tel. 93-227.54.00 (ext. 2405).

✓ *Congreso Internacional de las Ciencias Forenses*: organitzat per l'Institut de Medicina Legal de La Habana pels dies 6 a 11 d'octubre a Ciutat de La Habana (Cuba). Secretaria: I.M.L. Av. Independencia/ Pza. Hernán Cortés, La Habana (Cuba). Tel. 537-81-9413. E-mail: JGLEZ@FOREN.SLD.CU

✓ *Ehtical Codes in Medicine 1947-1997: Origins, Impact, Implications*. Conferència internacional organitzada per la Akademie für Ethik in der Medizin i l'Albert-Ludwigs-Universität de Freiburg (Alemanya) pels dies 11 a 15 d'octubre a Freiburg. Secretaria: The Freiburg Project, Elsässer Strasse 2m/Haus 1a. D-79110 Freiburg, Germany. Tel. 40-(0)-761-270-7265. E-mail: fproject@sun 1.ukl.uni-freiburg.de.

bioètica & debat

AMB LA COL·LABORACIÓ DE

FUNDACION MAPFRE MEDICINA